

۲۵۹۸۸
۹۷۱۰۱۷

نگاهی تازه به بدیع

(ویراست سوّم)

دکتر سیروس شمیسا

www.ketab.ir

تهران - ۱۳۹۸

شمیسا، سیروس، ۱۳۲۷ -

نگاهی تازه به بدیع / سیروس شمیسا. - [ویراست ۳] تهران: میترا، ۱۳۹۸.
۲۰۸ ص.

ISBN 964 - 8417 - 01 - 6

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

Sirous Shamisa. Figures of speech: a new outline.

ص.ع. به انگلیسی:

کتابنامه به صورت زیرنویس.

نمایه.

فارسی -- بدیع. الف. عنوان.

۴۲ / ۰ فا ۸

ن / ش / ۳۳۶۱ PIR

۱۱

۶۸۹۴ - ۸۳ م

کتابخانه ملی ایران

نگاهی تازه به بدیع

دکتر سیروس شمیسا

چاپ پنجم از ویراست سوم: پانز ۱۳۹۸ - چاپ: چاپخانه تقویم

حروف نگاری و صفحه‌آرایی: میترا (الهام یگانه)

شمار: ۵۰۰ نسخه

ناظر فنی: چکاد صالحی

حق هرگونه چاپ و نشر برای نشر میترا محفوظ است.

نشر میترا: خیابان مجاهدین اسلام، شماره ۱۸۲

تلفن: ۳۳۵۰۴۲۲۴، ۳۳۱۳۳۵۰۵. نمابر: ۳۳۵۰۴۲۲۴

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۴۱۷-۰۱-۲ - ۹۷۸-۹۶۴-۸۴۱۷-۰۱-۲ ISBN: 978 - 964 - 8417 - 01 - 2

این کتاب با استفاده از کاغذ حمایتی منتشر شده است.

قیمت: ۶۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

۱۳	پیشگفتا، ریرایس دوّم
۱۷	مقدمهٔ چاپ اول
۱۹	دربارهٔ بدیع
۱۹	روش
۲۰	کتب سنتی بدیع
۲۰	بدیع چیست؟
۲۲	صنعت چیست؟
۲۳	بدیع لفظی
۲۳	روش‌های افزونی موسیقی لفظ
۲۴	حدود و زمینهٔ صنایع لفظی
۲۴	بدیع لفظی، معنا و خط
۲۵	بدیع معنوی
۲۶	بیان
۲۶	طبقه‌بندی بدیع معنوی
۲۷	محور جانشینی و محور هم‌نشینی
۲۷	وجوه ادبیت
۲۸	هنجار افزایی
۲۸	آشنایی با چند اصطلاح
۲۸	صامت و مصوّت
۲۸	آوانویسی
۲۹	واک یا واج
۲۹	هجا یا بخش یا سیلاب

۳۰	زوی
۳۰	هجای قافیه

بخش اول: بدیع لفظی

۳۳	فصل اول: روش تسجیع
۳۳	روش تسجیع در سطح کلمه
۳۴	سجع متوالی
۳۷	سجع مظرف
۳۸	سجع متوازن
۳۹	فرمول‌های سه گانه
۳۹	موسیقی سجع
۴۰	سجع و زبان عربی
۴۰	روش تسجیع در سطح کلام
۴۰	ترصیع
۴۱	موازنه یا مماثله
۴۳	تضمین المزدوج یا اعنات القرینه
۴۶	مزدوج یا قرینه
۴۷	تمرین

۴۹	فصل دوم: روش تجنیس
۴۹	روش تجنیس در سطح کلمه
۴۹	جناس نام
۵۱	جناس لفظ
۵۲	جناس مرکب
۵۴	جناس مضارع
۵۴	جناس خط یا تصحیف
۵۶	جناس ناقص یا مُحَرَف (جناس اختلاف مصوَّت کوتاه)
۵۷	جناس اشتقاق یا اقتضاب (جناس اختلاف مصوَّت بلند)
۵۹	جناس اشتقاق (جناس کلمات همخانواده یا جناس ریشه)

۶۱ جناس زاید.....

۶۱ جناس مُطَرَّف.....

۶۳ جناس وسط.....

۶۴ جناس مَذْبُوع.....

۶۶ جناس قلب یا مقلوب.....

۶۶ قلب بعض.....

۶۷ قلب کل.....

۶۸ قلب امل یا مستوی.....

۶۸ قله‌ها، ریگر.....

۶۹ روش جناس در کلام.....

۷۰ تمرین.....

۷۳ فصل سوّم روش تکرار.....

۷۳ تکرار واک یا واج آرایشی.....

۷۳ همحرفی یا همحروفی.....

۷۴ همصدایی.....

۷۵ تکرار هجا.....

۷۵ تکرار واژه.....

۷۶ ردالصدر الی العجز.....

۷۶ ردالعجز الی الصدر.....

۷۷ تشابه الاطراف.....

۷۸ التزام یا اعنات.....

۷۹ تکرار یا تکریر.....

۸۰ طرد و عکس یا تبدیل و عکس.....

۸۲ تکرار عبارت یا جمله.....

۸۳ ارزش تکرار.....

۸۴ تکرار چشمی.....

۸۵ تمرین.....

۸۷ فصل چهارم: تفنن یا نمایش اقتدار.....

۸۷ ۱- حذف یا تجرید.....

۸۷	۲- توشیح یا موشح
۸۸	۳- واسع الشفتین
۸۸	۴- واصل الشفتین
۸۸	۵- جامع الحروف
۸۸	۶- رُقْطَا
۸۸	۷- خیفَا
۸۸	۸- فوق النقاط و تحت النقاط
۸۹	۹- ذولغین
۹۰	تمرینات نعلی

بخش دوم بدیع معنوی

۹۵	فصل اوّل: روش تشبیه
۹۵	مبالغه و اغراق و غلو
۹۷	فرق مبالغه و اغراق و غلو با کذب
۹۷	جمع
۹۸	تفریق
۹۸	جمع و تفریق
۹۹	جمع یا تقسیم
۹۹	جمع و تفریق و تقسیم
۹۹	تجاهل العارف
۱۰۰	ارسال المثل یا تمثیل
۱۰۱	تجسم
۱۰۲	حرف‌گرایی
۱۰۳	بدل بلاغی
۱۰۴	تمرین
۱۰۷	فصل دوم: روش تناسب
۱۰۷	مراعات النظیر
۱۰۸	تناسب‌گریزی

۱۰۹	تضاد
۱۱۱	پازادوکس
۱۱۲	حسن آمیزی
۱۱۲	تلمیح
۱۱۴	ارصاد و تسهیم
۱۱۵	براعت استهلال
۱۱۶	حُسْنُ تَخْلُصٍ یا حُسْنُ مَخْلُصٍ
۱۱۷	حشو الج
۱۱۷	ازدیج با زواجت
۱۱۸	عقد
۱۱۸	جابه جایی هفت
۱۱۹	صدا معنایی
۱۲۰	رجوع
۱۲۱	تمرین
۱۲۳	فصل سوّم: روش ایهام
۱۲۴	ایهام
۱۲۷	ایهام تناسب
۱۳۱	ایهام تضاد
۱۳۱	ایهام ترجمه
۱۳۳	ایهام تباؤر
۱۳۷	استخدام
۱۴۰	استثنای منقطع
۱۴۲	اسلوب الحکیم
۱۴۵	استتباع
۱۴۶	امر بدیهی
۱۴۷	مدح شبیه به ذم
۱۴۸	ذم شبیه به مدح
۱۵۰	محتمل الضدین
۱۵۱	حسن طلب
۱۵۳	تمرین

۱۵۷	فصل چهارم: ترتیب کلام
۱۵۷	لَفّ و نَشْر
۱۵۸	تقسیم
۱۵۹	مُتَبَاع
۱۵۹	إِعداد
۱۶۰	سِیَاقَةُ الأعداد
۱۶۰	تَسْبِيقُ الصِّفَات
۱۶۱	قَلْب و سَلْب
۱۶۳	إِطْرَاد
۱۶۴	التَّنْفَات
۱۶۵	تَمْرِین
۱۶۹	فصل پنجم: تعلیل و توجیه
۱۶۹	حَسَن تَعْلِیل
۱۷۲	مَذْهَب کَلَامِی
۱۷۳	دَلِیل عَکْس
۱۷۳	سؤال و جواب
۱۷۵	تَمْرِین
۱۷۷	خاتمه در بدیع معنوی
۱۷۷	تَجْرِید
۱۷۷	مَشَاکَلَت
۱۷۷	لَغْز یا چِیْسْتَان
۱۷۸	مَعْمَا
۱۷۸	هَزَل و مَطَايِبِه
۱۷۸	حَسَن مَطْلَع و حَسَن مَقْطَع
۱۷۹	تَمْرِینَات کَلِی
۱۸۳	تَکْمَلَه
۱۸۳	اِبْدَاع
۱۸۳	عُنُو مَعْنِی

فهرست مطالب □ ۹

۱۸۴	فصاحت و بلاغت
۱۸۴	بدیع و معنی شناسی
۱۸۵	بدیع و نقد ادبی
۱۸۶	صنایع دو جنبه‌ی
۱۸۶	دو صنعه
۱۸۷	تاریخچه بدیع
۱۸۹	برخی از عیوب کتب بدیع
۱۹۰	بدیع و غرب
۱۹۳	معانی انگلیسی برخی از اصطلاحات بدیعی
۱۹۵	لغتنامه
۱۹۹	نمایه
۲۰۵	فهرست مآخذ

www.ketab.ir

مقدمهٔ چاپ اول

عیوب و اشکالات متعدد کتب بدیعی از قبیل تشبُّت در اسما و اصطلاحات، نداشتن نظم و نسقی علمی، عدم استفاده از مفاهیم کارآمد و روشنگری چون صامت و مصوَّت و هجا، تعاریف سطحی و ناقص، مثال‌های تکراری و کهنه و غیره و غیره باعث شد که برای دانشجویان خود، جزوه‌یی ترتیب دادیم. بر این کتاب را به امید این که با هم‌فکری خوانندگان فاضل، آرایش و پیرایشی یابد منتشر می‌کنم. به‌ذکر نکات چند بسنده می‌شود:

۱. چون کتاب حاضر بیشتر جنبهٔ درسی دارد، به صورت موجزی نوشته شده است. استادان عظام باید در کلاس، مطالب را باز کنند و خواهی بیشتر، مخصوصاً از سبک‌های عراقی و هندی و شعر نو را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهند. بدیهی است که حل تمرینات بعد از هر درس، ضرورت دارد.
۲. چون این کتاب در مرحلهٔ اول برای دانشجویان در تالیفات فارسی نوشته شده است، تقریباً در آن از غالب صنایع سخنی رفته است و اگر چنین فیدی در کار نباشد می‌بایست برخی از این به اصطلاح صنایع را نادیده گرفت و فقط از وجوه تحسینی به‌دلیل اشعار امثال فردوسی و نظامی و مولانا و سعدی و حافظ و صائب آمده است، سخن گفت.
۳. واضح است که صنایعی از قبیل تشریع یا اطراد ارزش چندانی ندارد و شعر بزرگان، بلکه در کل شعر فارسی، جز به ندرت، به کار نرفته است. از طرف دیگر صنایع معروف هم، همه در یک حد نیستند و برخی از آن‌ها مانند جناس و ایهام و ایهام تناسب و مراعات‌النظیر، بسامد و ارزش بیشتری دارند و معلمان و متعلمان باید به این نکته توجه داشته باشند.
۴. هرچند به مناسبت جنبهٔ درسی کتاب، سعی شده است که از اسامی و اصطلاحات سنتی سخن رود، اما گاهی صنایع تازه‌یی - که به علت اهمیت از ذکر آن‌ها ناگزیر بودم - چون تیار، تجسم، دلیل عکس، استثنای منقطع، امر بدیهی... نیز مطرح شده است.
۴. عمدهٔ کوشش من در این کتاب، بازنویسی بدیع لفظی با امکانات اولیهٔ زبان‌شناسی و ارائهٔ

تعاریفی نسبتاً دقیق و عملی و فراگیر در بخش بدیع معنوی بوده است و امیدوارم که بدین وسیله بدیع تا حدی از حالت ایستایی چند صد ساله خود خارج شود و جنبه‌ی پویا و استدلالی یابد به نحوی که تموج و سرشاری متون ادبی ما از نکات و دقایق بدیعی، در چشم‌ها و ذهن‌ها جلوه‌گر و نمودار گردد و در جهت تحقق این هدف بوده است که گاهی مختصر تصرفی در اسماء صنایع (مثلاً در مورد توجیه و محتمل‌الضدین یا تبدیل و عکس و قلب مطلب) شده است یا جای برخی از صنایع از بدیع لفظی به بدیع معنوی تغییر یافته است.

۵. بدیهی است که بدیع را به همان صورت قدیمی هم می‌توان آموخت و شاید پاره‌یی از مطالب این کتاب - در مقایسه با کتب سنتی حتی دشوارتر و پیچیده‌تر به نظر آید؛ اما این فقط ظاهر قضیه است. تعاریف و شرح مطلب در کتب سنتی در بسیاری از مواضع، جامع و مانع و دقیق و علمی نیستند و در مطالعات عالی‌تر و مراحل پیچیده‌تر - مخصوصاً آن جا که پای استدلال و تشخیص در میان می‌آید - ایجاب می‌کنند و از حل مسائل عاجزند.

۶. و سرانجام این که امیدوارم خوانندگان علاقه‌مند از بذل عنایت دریغ نورزند و نکات اصلاحی و شواهد جالب را به وسیله ناشر به آگاهی حقیر برسانند.

سیروس شمیسا

دی ماه ۱۳۶۷